

INTRODUCTIE: GLOBALISERING EN GESCHIEDENIS¹

Introduction: Globalization and history

This introduction explores various aspects of globalization from a historical perspective. It puts the various reviews on trade, migration, infrastructure, Americanization and space published in this issue in the context of the globalization debate. Three central debates are introduced: on the definition of globalization, its periodization, and finally on its relation with the nation-state. It is argued that the globalization literature calls for a transnational turn in history. It provides historians with a new transnational research agenda which focuses on the study of cross-border flows, the people and organizations involved, new spaces constructed, and on the influence of these flows on national and local histories.

Het thema globalisering valt niet weg te denken uit het hedendaagse politieke en academische debat. Historici denken soms dat hier sprake is van een *hype*. Ze wijzen er graag op dat het begrip globalisering slecht is gedefinieerd en dat het verschijnsel al zo oud is als de mensheid zelf waardoor het zijn betekenis als analytische categorie verliest.² De afwezigheid van historici in het maatschappelijke debat heeft er toe geleid dat de interpretaties van sociale wetenschappers dominant zijn geworden. Op zich is hiermee niets mis, zeker niet wanneer sociale wetenschappers voldoende gebruik maken van

1. Met dank aan de anonieme referenten en redactie van het *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* en met name Adri Albert de la Bruhèze voor het commentaar. Dit themanummer brengt verschillende papers bij elkaar die zijn gepresenteerd in een *workshop* gehouden tijdens de Posthumus conferentie van september 2005. Wij danken ook de deelnemers aan die *workshop*.

2. Zie bijvoorbeeld J. Abu-Lughod, 'Going beyond global babble', in: A.D. King (ed.), *Culture, globalization and the world-system. Contemporary conditions for the representation of identity* (Tweede editie; Minneapolis 1998) 131-139, genoemd in één van de twee eerder in het Nederlands verschenen overzichten over globalisering en geschiedenis: G. Oonk, 'Het globaliseringsdebat met en zonder geschiedenis', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 115 (2002) 79-93. Het tweede eerder verschenen overzicht is Anton Schuurman, 'Globalisering en geschiedenis', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 27 (2001) 385-410. Voor een kritiek vanuit de sociale wetenschappen op het begrip globalisering verwijzen we naar Justin Rosenberg, *The follies of globalisation theory* (Londen en New York 2000).

historische gegevens. Toch is er sprake van een gemiste kans voor historici. Niet alleen omdat ze nauwelijks deelnemen aan een politiek zeer relevant debat over veranderingen in onze wereld, maar ook omdat onderzoek naar globalisering kansen biedt om een nieuwe interessante transnationale vorm van geschiedenis te ontwikkelen, waarin het nationale kader niet langer de automatische eenheid van analyse vormt.³

In dit themanummer zal voor een aantal belangrijke terreinen worden aangetoond dat geschiedenis een belangrijke bijdrage kan leveren aan het globaliseringsdebat, maar ook dat introductie van een mondiaal perspectief consequenties kan hebben voor de beoefening van geschiedenis. Dit dossier heeft het karakter van een bundeling van *reviews* van een aantal belangrijke deel terreinen: handel (Frankema en Smits), migratie (Lucassen), infrastructuur (Schot), en Amerikanisering (Oldenziel). Daarnaast is er een historiografisch geïnspireerd betoog over het belang van de geografie en ruimtelijke dimensie voor de geschiedenis (Schoorman). Het themadossier is breed opgezet zodat diverse aspecten en centrale discussies kunnen worden besproken. Tegelijkertijd is het natuurlijk niet zo dat alle aspecten van het globaliseringsproces worden belicht. Wat ontbreekt is bijvoorbeeld een overzicht over kapitaalstromen of over milieu en klimaatverandering. Niet alleen zou het ondoenlijk zijn alle mogelijke onderwerpen en discussies in al hun complexiteit binnen één themanummer afdoende te behandelen, maar de specifieke onderwerpskeuze weerspiegelt ook het type onderzoek dat binnen het onderzoekszwaartepunt 'Globalisering, economische en technologische ontwikkeling' van het N.W. Posthumus Instituut, de onderzoeksschool voor sociaaleconomische geschiedenis, wordt uitgevoerd.

Voordat we deze artikelen introduceren, zullen we ze eerst plaatsen in het debat over globalisering, zonder overigens een uitgebreid overzicht te geven van de globaliseringsliteratuur. Wij gaan in op drie centrale debatten: 1) de definitie, 2) de periodisering van globalisering en 3) de rol van de natiestaat. Steeds geven wij aan welke posities in de debatten worden ingenomen door de auteurs van artikelen in dit themanummer. We sluiten af met een korte karakterisering van een nieuwe onderzoeksagenda.

3. Voor een recent overzicht van transnationale geschiedenis zie Gunilla Budde, Sebastian Conrad en Oliver Janz (eds.), *Transnationale Geschichte. Themen, Tendenzen und Theorien* (Göttingen 2006). Zie verder Patricia Clavin, 'Introduction: defining transnationalism', *Contemporary European History* 14 (2005) 421-440; David Thelen, 'The nation and beyond: Transnational perspectives on United States history', *Journal of American history* 86 (1999) 965-975.

Definitie

Er bestaan vele definities van globalisering die worden besproken in de inmiddels goede en uitgebreide overzichten van de globaliseringsliteratuur geschreven door sociale wetenschappers.⁴ Uit deze literatuur blijkt dat in de meeste definities de toenemende interacties en daarmee ook de verbondenheid van de diverse continenten als het centrale kenmerk van globalisering worden gezien. Globalisering wordt vaak samengevat met de notie dat tijd en ruimte op wereldschaal gaan samenvallen. Lokale gebeurtenissen kunnen op alle continenten op hetzelfde moment worden waargenomen en beleefd; bedrijven, maar ook sociale groepen kunnen zich zonder al te veel moeite op wereldschaal organiseren. Deze definitie van globalisering roept wel tegenspraak op; sommige auteurs hanteren graag de veel strikter meetbare en economische definitie van globalisering als marktintegratie, terwijl anderen de nadruk leggen op convergentie en uniformiteit.⁵ Wij nemen in dit themanummer het idee van interactie (bijvoorbeeld in de vorm van handel of migratie) als uitgangspunt. Dat wil zeggen dat in de diverse artikelen in elk geval ook de literatuur aan bod komt waarin deze definitie wordt gehanteerd. Deze keuze wil overigens niet zeggen dat andere literatuur waarin marktintegratie of convergentie centraal staan helemaal wordt veronachtzaamd. Een belangrijk aspect van de definitie is of globalisering vooral als een economisch of juist als een breder proces wordt opgevat. In dit themadossier wordt globalisering gezien als een multi-dimensionaal proces dat wordt gevormd door economische, technische, sociaal-politieke en culturele dimensies. Deze kennen niet noodzakelijkerwijze een zelfde dynamiek. Integendeel, het is zelfs denkbaar dat bepaalde dimensies een grotere mondiale verwevenheid te zien geven, terwijl in andere dimensies ontkoppelingen kunnen worden geconstateerd. Het interbellum kan hier als voorbeeld dienen. In deze periode isoleerden de Verenigde Staten zich van West-Europa. Dit is tenminste de standaardvisie. De Verenigde Staten namen bijvoorbeeld nooit deel aan de Volkenbond mede waardoor deze organisatie zich toch vooral met Europese problemen ging bezighouden. Maar deze conclusie gaat niet op wanneer we naar de culturele ontwikkelingen kijken. Juist op dat terrein werden de banden tussen West

4. Bijvoorbeeld David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt en Jonathan Perraton, *Global transformations. Politics, economics and culture* (Stanford 1999); Jan Aart Scholte, *Globalization. A critical introduction* (tweede editie, Houndmills 2005). Zie verder ook Bruce Mazlish en Akira Iriye, *The global history reader* (New York 2005) met enkele bijdragen van historici. Voor andere bijdragen van historici verwijzen we ook naar Giovanni Arrighi en Beverly J. Silver, *Chaos and governance in the modern world system* (Minneapolis 1999).

5. Bijvoorbeeld Kevin H. O'Rourke en Jeffrey G. Williamson, 'When did globalisation begin?', *European Review of Economic History* 6 (2002) 23-50 leggen nadruk op marktintegratie terwijl C.A. Bayly, *The birth of the modern world, 1780-1914* (Oxford 2004) accent legt op convergentie.

Europa en de Verenigde Staten veel intensiever, zoals Ruth Oldenziel in haar bijdrage laat zien.

Rosenberg heeft een scherpe kritiek geschreven op het globaliseringdebat. Hij stelt dat in het debat globalisering wordt gebruikt om globalisering te verklaren.⁶ Deze kritiek zou tot op zekere hoogte ook op deze bundeling van artikelen kunnen worden ingebracht. Globalisering wordt enerzijds behandeld als een te verklaren fenomeen en anderzijds als een verklaring voor andere processen. Bij deze kritiek willen wij evenwel de kanttekening maken dat een scherpe scheiding tussen globalisering als oorzaak van een aantal processen en globalisering als een te verklaren fenomeen niet zo gemakkelijk kan worden gemaakt. Immers, de maatschappelijke effecten van globalisering hebben hun invloed via *feedback*-mechanismen. Het proces van globalisering kan verdere globalisering oproepen of kan ook zijn eigen tegenbeweging uitlokken. Hoofdpunt is dat de oorzaken en gevolgen van globalisering niet altijd even gemakkelijk van elkaar te scheiden zijn.

Periodisering en natiestaat

Om het debat over periodisering en de rol van de natiestaat te bespreken, kunnen we het best gebruik maken van een onderscheid geïntroduceerd door David Held e.a.⁷ Zij onderscheiden drie posities: hyperglobalisme, scepticisme, en transformalisme. Deze drie posities interpreteren globalisering op een aantal punten anders. Ze verschillen met name van mening over de periodisering en omvang van globalisering en over de relatie tussen de natiestaat en globalisering. Juist deze twee belangrijke discussiepunten komen dan ook voluit aan bod in dit themanummer. Wij nemen de indeling van Held e.a. over, al vullen wij die deels anders in.⁸ In hun bespreking domineert teveel het economisch aspect. Binnen het hyperglobalisme wordt er vanuit gegaan dat globalisering als een beslissende breuk in de geschiedenis kan worden gezien. Weliswaar is er enige discussie over wanneer die breuk is ontstaan, maar ze wordt in elk geval na de Tweede Wereldoorlog geplaatst en vaak zelfs pas in de laatste decennia van de twintigste eeuw. De opkomst

6. Rosenberg, *The follies*.

7. Held e.a. *Global transformations*, 2-16.

8. In hun bespreking van de drie posities leggen zij veel nadruk op de economische globalisering. Ook plaatsen zij Giddens bijvoorbeeld in de hoek van het transformalisme terwijl wij hem meer als een hyperglobalist zien. Giddens stelt zelf dat hij het eens is met wat hij noemt een radicale positie: 'the current world economy has no parallels in earlier times'; Anthony Giddens, *Runaway world. How globalisation is reshaping our lives* (tweede editie, Londen 2002) 9. Giddens ziet globalisering wel als een consequentie van moderniteit, maar tegelijkertijd ook als een cruciaal onderdeel van een nieuwe radicale vorm van modernisering.

van het internet wordt in dit geval als een belangrijke drijvende kracht achter globalisering gezien.⁹ Voor de meeste hyperglobalisten is globalisering een wezenlijk nieuwe fase in de geschiedenis. Vanaf de jaren zeventig van de vorige eeuw is er driftig gespeculeerd of de moderne westerse samenleving bezig was een overgang te maken naar een nieuw type maatschappij. Men sprak lange tijd alleen in termen van postmoderne of postindustriële samenleving omdat er geen positieve benaming beschikbaar was van wat werd ervaren als een wezenlijk nieuw tijdvak. De notie 'globalisering' lijkt hiervoor een oplossing te bieden. Voor hyperglobalisten is het van wezenlijk belang dat de natiestaat onder invloed van globalisering macht verliest, aangezien ze niet langer in staat is om bedrijven, burgers en sociale bewegingen te binden aan het nationale territorium. Zo stelt de socioloog Ulrich Beck dat globalisering 'de-nationalisering' inhoudt en Martin Albrow spreekt zelfs over de bevrijding van territoriale lokaliteit.¹⁰ Auteurs als Arjun Appadurai wijzen erop dat dit proces een emancipatorische kant heeft, omdat individuen en organisaties minder afhankelijk zijn van de natiestaat en daardoor makkelijker hun eigen identiteit kunnen ontwerpen.¹¹ Daartegenover staan anderen zoals de eerder genoemde Beck, die de nadruk leggen op bedreigingen omdat de opgebouwde welvaartsstaat in met name het Westen niet langer kan worden gehandhaafd. Immanuel Wallerstein stelt dat de kapitalistische wereldorde die halverwege de vijftiende eeuw is ontstaan, na 1945 in een terminale crisis is beland.¹² Die crisis wordt volgens hem veroorzaakt omdat de lonen, belastingen en milieukosten wereldwijd te sterk stijgen waardoor de kapitaalaccumulatie structureel onder druk komt te staan en natiestaten niet langer in staat zijn de belangen van het kapitaal te dienen. Onder de hyperglobalisten bevinden zich dus zeer gerespecteerde auteurs zoals Anthony Giddens en Immanuel Wallerstein en bij historici wellicht minder bekende maar toch invloedrijke sociale wetenschappers zoals Beck, Appadurai en Albrow. Dit zijn ook de auteurs die het debat binnen de sociale wetenschappen aanvankelijk hebben bepaald en waartegen historici zich vaak afzetten. Dit geldt ook voor auteurs in dit themanummer. Geen van de auteurs ondersteunt de hyperglobalistische positie. In het debat leidt de kritiek op het hyperglobalisme welhaast automatisch tot een

9. De periode na de Tweede Wereldoorlog wordt in verband gebracht met het ontstaan van een nieuwe internationale wereldorde waardoor uiteindelijk de handel enorm groeide en met de ontwikkeling van ruimtevaart waardoor de mensheid zichzelf als onderdeel van een geglobaliseerde wereld ging visualiseren.

10. Ulrich Beck, *What is globalization?* (Cambridge 2001); Martin Albrow, *The Global Age* (Stanford 1997).

11. Arjun Appadurai, *Modernity at large. Cultural dimensions of globalisation* (Minneapolis 1996).

12. Zie bijvoorbeeld zijn paper 'Globalization or the age of transition? A long-term view of the trajectory of the world-system', 1999, gepubliceerd op <http://fbc.binghamton.edu/iwtrajws.htm> (23 augustus 2007).

sceptische houding ten aanzien van het bestaan van globalisering. De kern van de kritiek van de sceptische positie is dat handel en migratie in de negentiende eeuw omvangrijker waren dan aan het begin van de eenentwintigste eeuw, terwijl de natiestaat juist het meest succesvolle exportproduct is van de westerse samenleving, juist ook aan het einde van de twintigste eeuw. Er zijn nog nooit zoveel natiestaten geweest als op dit moment en zij zijn machtiger dan ooit.¹³ Sommige sceptici stellen dat globalisering een mythe is en ook een ideologie en nieuwe vorm van imperialisme gericht op het realiseren van een neoliberaal programma van een open wereldeconomie. Globalisering is een manier om een wereldmarkt te creëren voor westerse producten. Sporen van de sceptische positie inclusief de ideologiekritiek zijn aanwezig in dit themanummer. Zo geeft Ruth Oldenziel aan dat de term globalisering vaak te gemakkelijk wordt gebruikt om te verhullen dat het eigenlijk gaat om Amerikanisering en het opbouwen en behouden van een Amerikaans imperium. Daarnaast concludeert Leo Lucassen dat de migratie aan het einde van de negentiende eeuw meer mondiale trekken had dan de hedendaagse vormen van migratie en betogen Ewout Frankema en Jan-Pieter Smits dat er eerder sprake is van regionalisering dan van globalisering van handel.

De derde positie die Held e.a. onderscheiden is die van de transformalisten. In deze positie wordt enerzijds benadrukt dat de huidige globalisering is geworteld in en voortbouwt op eerdere globaliseringsgolven, maar wordt tegelijkertijd gesteld dat er zich wel degelijk een nieuwe vorm van globalisering aandient. In het artikel van Johan Schot zal de periodisering van Held e.a. uitvoeriger aan bod komen. Hier willen we er vooral op wijzen dat in deze positie er niet vanuit wordt gegaan dat globalisering leidt tot uitholling van de natiestaat. Integendeel, sommige landen zoals de Verenigde Staten profiteren van globalisering en stimuleren juist daarom dit proces. Tegelijkertijd betekent dat echter niet dat globalisering helemaal in dienst staat van specifieke natiestaten. Globalisering is een proces met een eigen dynamiek waardoor op sommige momenten in de tijd de macht van natiestaten inderdaad wordt ingeperkt en op termijn ook kan worden uitgehold, juist omdat bedrijven, steden, sociale bewegingen en individuen deze geglobaliseerde ruimte mede vormgeven.¹⁴ Die ruimte is echter inherent gefragmenteerd omdat er diverse mondiale bewegingen (handel, migratie, kapitaal, informatie) naast elkaar bestaan en sommige landen, groepen en mensen worden buitengesloten terwijl anderen juist profiteren. In deze opvatting over globa-

13. Michael Mann, 'Globalization, macro-regions and nation-states', in: G. Budde, *Transnationale Geschichte: Themen, Tendenzen und Theorien*, 21-31; P. Hirst en G. Thompson, *Globalization in question: the international economy and the possibilities of governance* (Cambridge 1996).

14. Over de verhouding natiestaat en globalisering zie met name ook Saskia Sassen, *Territory, authority, rights. From Medieval to Global Assemblages* (Princeton 2006).

lisering wordt ervan uitgegaan dat er diverse ruimtes (de lokale, nationale en mondiale) naast elkaar bestaan en dat natiestaten weliswaar proberen het globaliseringproces te beheersen, maar hier slechts in beperkte mate toe in staat zijn. Zowel Schot als Schuurman ontwikkelen in hun artikel deze derde positie, maar elementen daarvan zijn ook zeker aan te wijzen in de artikelen van Lucassen en Oldenzijl.

We beginnen het themanummer met een artikel van Anton Schuurman, waarin de vraag centraal staat wat globalisering nu feitelijk betekent voor de beoefening van de geschiedwetenschap. Hij legt uit dat globalisering vooral gaat over de transformatie van de ruimtelijke organisatie van sociale relaties en transacties. In het verleden hebben zich ook zulke transformaties voorgedaan, maar voor Schuurman heeft de hedendaagse globalisering nieuwe kanten. Ze is niet alleen anders omdat globalisering op diverse terreinen, de economie, politiek en cultuur, tegelijkertijd plaats vindt, maar vooral ook omdat afstand een steeds kleinere rol gaat spelen in de organisatie van productie en consumptie. De soevereiniteit van natiestaten wordt hierdoor aangetast. Bedrijven en consumenten kunnen zichzelf immers steeds gemakkelijk organiseren over de grenzen van de natiestaten heen. Geschiedenis wordt daarmee steeds meer transnationale geschiedenis. Deze vorm van geschiedenis kan volgens Schuurman worden beoefend als wereldgeschiedenis, maar ook als nationale en als lokale geschiedenis. In het eerste geval gaat het niet om de diffusie van de westerse wijze van werken en denken, maar meer om interacties tussen de historische ontwikkelingen op de verschillende continenten. Die interacties sturen de geschiedenis en leiden ook tot nieuwe ontwikkelingen. Vanuit deze optiek is de hedendaagse globalisering geen gevolg van de westerse expansie, maar van het op elkaar inspelen van ontwikkelingen op de diverse continenten. Schuurman wijst in dit verband op het belang van begrippen als hybridisering en creolisering. Transnationale geschiedenis kan ook worden bedreven in de vorm van nationale of regionale geschiedenis, waarbij dan wel het accent moet worden gelegd op de constructie van regionale ruimtes en identiteiten onder invloed van globalisering. Schuurman roept historici op de constructie en invloed van de ruimtelijke gelaagdheid op economische, politieke en culturele processen meer in hun analyses te betrekken.

Daarna maken Ewout Frankema en Jan-Pieter Smits in hun bijdrage concreet hoe belangrijk de bijdrage van historici is aan het globaliseringdebat. Ze laten zien dat de omvang van de wereldhandel dan wel is toegenomen in de twintigste eeuw, maar dat de handelspatronen eerder een tendens in de richting van regionale concentratie vertonen, dan dat er sprake is van globalisering op wereldschaal. In hun artikel gaan ze vervolgens na welke factoren de ontwikkeling van een regionale markt bevorderen of juist belemmeren. De padafhankelijkheid van in de koloniale tijd opgebouwde handelsrelaties blijkt hier een belangrijke factor te zijn. Historisch onderzoek, zo blijkt, kan helpen

om allerlei globaliseringmythes door te prikken, of anders geformuleerd, historisch onderzoek kan het sociaalwetenschappelijke onderzoek naar globalisering ontdoen van haar historische blindheid waarin te gemakkelijk vormen van hedendaags globalisering worden afgezet tegen een verleden waar globalisering incidenteel en beperkt aanwezig zou zijn geweest. Dit artikel toont aan dat het de moeite loont om beweringen die door sociale wetenschappers en economen worden gedaan, te toetsen aan de hand van primair bronnenmateriaal. Daar ligt dan ook een taak voor de historici.

Een belangrijk punt in het betoog van Leo Lucassen is dat globaliseringstheorie vaak vertrekt vanuit een eurocentrisch gezichtspunt. Hij toont aan dat migratie niet een strikt Atlantisch fenomeen was. In de periode 1850-1940 werden in Azië vergelijkbare aantallen migranten gemobiliseerd als in Europa en maakten zowel Noord- als Zuidoost-Azië deel uit van een geïntegreerde wereldmarkt. Hij positioneert deze periode dan ook als een doorbraak in de globalisering. Hij laat echter ook zien dat er in de eeuwen daarvoor belangrijke vormen van mondiale migratie zijn geweest, zeker wanneer we migratie op wat kleinere schaal tussen specifieke continenten in beschouwing nemen. Hij bespreekt bijvoorbeeld de zeventiende-eeuwse Aziatische en Afrikaanse migratie in de regio rondom de Indische Oceaan, maar ook de verplaatsing van slaven vanuit Afrika naar Amerika en de trek van pelsjagers en bonthandelaren van Siberië naar Noord-Amerika in de zestiende en zeventiende eeuw. Alhoewel de aantallen migranten minder groot waren dan in de negentiende eeuw, is het effect ervan soms groot geweest. Eén van de effecten was het ontstaan van het besef onder tijdgenoten dat de wereld een eenheid vormde. Maar ook de periode vanaf van de vijftiende eeuw was slechts één van de fasen waarin verschillende delen van de wereld verknoot raakten. In zekere zin kunnen we globalisering laten beginnen met de verspreiding van de *homo sapiens* over de gehele wereld. Lucassen stelt in zijn conclusie dat wanneer we verschillende criteria voor het meten van globalisering samen nemen, en dus bijvoorbeeld zowel letten op omvang als invloed van migratiestromen, we met Held e.a. de periode voorafgaande aan de negentiende eeuw kunnen karakteriseren als een van dunne (*thin*) globalisering. Vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw is er dan sprake van dikke (*thick*) globalisering.

Ruth Oldenziel gaat in haar bijdrage in op de rol van de Verenigde Staten in het proces van globalisering. Zij stelt dat veel literatuur over globalisering ten onrechte voorbij gaat aan die rol. Zij levert daarmee een bijdrage aan de discussie over de vraag of globalisering het einde betekent van de natiestaat. Haar antwoord is duidelijk. We kunnen globalisering niet begrijpen zonder dat we de strategische doelen van natiestaten onderzoeken en voor de twintigste eeuw moeten we ons vooral richten op de Verenigde Staten. Globalisering is een vorm van Amerikanisering. Dit wil niet zeggen dat volgens Oldenziel andere landen Amerikaanse invloeden niet kunnen sturen, of dat de uitwerking van de invloed niet heel anders kan zijn in diverse regio's in de

wereld. Integendeel, ze bespreekt het onderzoek naar de receptie van Amerikanisering en de hybridisering die daarbij optreedt. McDonald's in de Verenigde Staten is anders dan in Nederland. Tegelijkertijd moet zulk onderzoek niet voorbij gaan aan de hegemonie van de Verenigde Staten in de twintigste eeuw. Niet ieder land is gelijk in de geglobaliseerde wereld. Er is een grote asymmetrie in macht en die moet aan bod komen. Het McDonald's concept mag dan anders worden uitgewerkt in diverse lokale contexten, maar tegelijkertijd is het wel degelijk aanwezig op alle continenten en dus een uiting van Amerikaanse economische en culturele invloed. Oldenziel onderzoekt in haar bijdrage verder de aard van de macht van de Verenigde Staten. Zij bespreekt de militaire, economische en culturele aspecten daarvan. Haar bijdrage heeft een belangrijke subtekst. Zij gaat in op het zelfbeeld van de Amerikanen zoals dat wordt geproduceerd door de Amerikaanse historiografie. Deze blijkt, evenals de literatuur over globalisering, moeite te hebben met het beeld van de Verenigde Staten als imperiale macht.

Johan Schot onderzoekt in zijn bijdrage de rol van infrastructuur in globalisering, waarbij hij aandacht besteedt aan zowel de politieke, economische als culturele dimensies van dit proces. Schot onderzoekt de aanjaagfunctie op drie manieren. De eerste manier betreft infrastructuur als landschap. Het infrastructuurlandschap, dat na aanleg onderdeel wordt van het natuurlijke landschap, maakt dat handels-, migratie- en kapitaalstromen makkelijker de ene kant op gaan dan de andere kant. Het bestaan van een infrastructuurlandschap is echter niet voldoende om goederen, mensen en informatie te verplaatsen. Daarvoor zijn ook instituties nodig, ofwel internationale afspraken over hoe deze infrastructuur kan worden gebruikt. Zo zijn er voor het verzenden van telegrafieberichten afspraken nodig over de te versturen signalen, maar ook over tarieven. Juist de inrichting van de instituties die door Schot wordt aangeduid met de notie van regime, bepaalt mede hoe de infrastructuur wordt gebruikt. Infrastructuur als regime is de tweede manier waarop globalisering wordt gestuurd. Ten slotte betoogt Schot dat gebruikers van infrastructuur dan wel door het infrastructuurlandschap en regime, in een bepaalde richting worden gestuurd, maar dat ze nog steeds zelf bepalen hoe ze de infrastructuur gebruiken. Dat gebruik kan niet helemaal worden afgeleid vanuit het ontwerp van het landschap en het regime. Aan de hand van de discussie over infrastructuur en globalisering gaat Schot ten slotte in op de vraag hoe globalisering en natiestaten zich tot elkaar verhouden. Zijn stelling is dat globalisering de macht van natiestaten niet hoeft aan te tasten. Integendeel, het proces van globalisering wordt zelfs deels gestuurd en gereguleerd door de geopolitieke belangen van natiestaten, zoals het voorbeeld van internationale telegrafie dat hij uitwerkt, laat zien. Tegelijkertijd geeft hij aan dat internationale infrastructuurontwikkeling heeft geleid tot het ontstaan van een gefragmenteerde mondiale samenleving waardoor er nieuwe vormen van *global governance* zijn ontstaan.

Uit de hier gepresenteerde artikelen blijkt dat historici een wezenlijke bijdrage kunnen leveren aan het globaliseringsdebat, al is het maar om de diagnoses van sociale wetenschappers over hedendaagse vormen van globalisering te historiseren. Een eerste deel van de agenda voor het historisch globaliseringsonderzoek is dan ook historisch onderzoek doen naar de claims over globalisering. Maar historici moeten zich niet alleen richten op het deconstrueren van claims van anderen. In dit themanummer komt naar voren dat in het globaliseringsonderzoek nieuwe vragen naar voren zijn gebracht en een nieuwe vorm van transnationale geschiedenis is ontstaan. Die vragen hebben met name van doen met het ondervragen van de rol van de natiestaat en het eurocentrische raamwerk dat veel historisch onderzoek heeft gestuurd. De onderzoeksagenda van transnationale geschiedenis geeft aan deze vragen verder vorm. In de transnationale geschiedenis wordt verondersteld dat er naast een nationale en internationale ruimte, ook een transnationale ruimte is ontstaan in de geschiedenis. De internationale ruimte ontstaat door de economische, culturele en politieke interacties tussen natiestaten, terwijl de transnationale ruimte ontstaat door de circulatie en interacties tussen goederen, mensen, informatie etc. Het begrip ruimte wordt hier dus niet geografisch opgevat, maar het is een metafoor voor het netwerk of veld waarbinnen de geschiedenis zich afspeelt. In de transnationale ruimte is ook de natiestaat actief, maar zij hoeft niet dominant te zijn. Onderzoek zou zich moeten richten op de constructie en geschiedenis van deze transnationale ruimte in de tijd en de invloed van de transnationale geschiedenis op de nationale en internationale geschiedenis. Transnationale geschiedenis kan daarmee leiden tot een herschrijving van de nationale geschiedenis, omdat die nu vanuit een andere blik wordt onderzocht.¹⁵ De artikelen in dit thema nummer kunnen niet voluit als proeve van zo'n transnationale geschiedenis worden gelezen. Ze zijn echter daarvan wel de heraut, ze geven aan hoe belangrijk zo'n vorm van geschiedenis kan zijn. Ze roepen op tot een *transnational turn*.¹⁶

Dit themanummer laat ten slotte zien dat bij het bestuderen van globalisering normatieve kwesties al snel om de hoek komen kijken. Zo heeft bijvoorbeeld het betoog van Oldenziel over Amerikanisering normatieve implicaties. Het roept de politieke vraag op naar de verhoudingen in de

15. Zie bijvoorbeeld: T. Bender, 'Introduction. Historians, the nation, and the plenitude of narratives', in: T. Bender (ed.), *Rethinking American history in a global age* (Berkeley 2002) 1-21.

16. Over de definitie van transnationale geschiedenis bestaat geen eenduidigheid. Voor een introductie in de discussie hierover verwijzen wij naar de literatuur genoemd in noot 2. In de techniekgeschiedenis wordt geprobeerd een transnationale geschiedenis te ontwikkelen van Europese integratie, zie hiervoor Thomas Misa en Johan Schot, 'Introduction – Inventing Europe: technology and the hidden integration of Europe', *History and Technology* 21 (2005) 1-20 en Erik van der Vleuten e.a., 'Europe's System Builders: The Contested Shaping of Transnational Road, Electricity and Rail Networks', *Contemporary European History* 16 (2007) 321-347.

wereld. En in de bijdrage van Frankema en Smits wordt aangetoond dat de landen die economisch gezien het beste presteren, vooral handel met buurlanden drijven. De conclusie is dan dat ongebreidelde liberalisering vooral voor ontwikkelingslanden een riskante strategie is. Stiglitz, topeconoom en voorheen adviseur van de Wereld Bank spreekt in dit kader over perverse globalisering.¹⁷ Een goed voorbeeld hiervan is Kenia, dat onder dwang van marktkrachten de voedselproductie terugschroeft en overgaat op de productie van koffie en thee. Dit transformatieproces resulteert uiteindelijk in grote voedselproblemen. Discussies over globalisering leiden dus tot analyses met politieke implicaties die niet zonder meer door iedereen worden gedeeld. Wij zien dit echter niet als een probleem. Integendeel, wij omarmen dergelijke normatieve implicaties en willen met dit themanummer juist aangeven dat het belangrijk is dat historici zich mengen in maatschappelijke debatten over kwesties zoals globalisering, migratie en de gevolgen van technische ontwikkeling. Juist historici kunnen aan deze debatten vanuit hun eigen kennis een wezenlijke bijdrage leveren. Hierdoor kan de kwaliteit van het debat sterk verbeteren.

Over de auteurs

Johan Schot (1961) is hoogleraar maatschappijgeschiedenis van de techniek aan de Technische Universiteit Eindhoven. Hij is tevens wetenschappelijk directeur van de Stichting Historie der Techniek. Hij was hoofdredacteur van de zevendelige serie *Techniek in Nederland in de Twintigste Eeuw*. In 2002 werd hem door NWO een VICI-beurs gegund voor zijn onderzoek naar de relatie tussen infrastructuur en Europese integratie. In het academisch jaar 2007-2008 zal hij als Braudel fellow verbonden zijn aan het European University Institute in Florence. Zijn publicaties beslaan diverse terreinen, van *technology assessment*, innovatie en duurzaamheidstudies tot techniekgeschiedenis en Nederlandse en Europese geschiedenis.

E-mail: j.w.schot@tm.tue.nl

Jan Pieter Smits (1966) studeerde geschiedenis aan de Vrije Universiteit en promoveerde in 1995 op een studie naar de economische ontwikkeling van de dienstensector in Nederland in de negentiende eeuw. Momenteel is hij universitair docent aan de economische faculteit van de Rijks Universiteit Groningen en als project manager en statistisch onderzoeker werkzaam bij de divisie macro economische statistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Zijn onderzoek richt zich op de wisselwerking tussen technologi-

17. J. Stiglitz, *Globalization and its discontents* (New York 2002).

sche ontwikkeling, institutionele verandering en economische groei. Binnen het Groningen Growth and Development Centre is hij verantwoordelijk voor de opbouw van een database op het gebied van vergelijkende historische nationale rekeningen.

E-mail: j.p.h.smits@rug.nl